

A VALLÁS RÓL.*)

Míg ember lesz a földön, a ki reményleni tudja azt a mi nincs, addig: Isten és vallás is lesz.

Az ember természetében van, hogy mindig teljesebb igazság és teljesebb boldogság után vágyik: e vágy szülöttje mindig minden Isten és religio.

Az ember az Isten eszméjében a tökéletesedés, az ég eszméjében a boldogság után való vágyat fejezi ki.

A tökéletességet és boldogságot az ember mindig fejlettsége arányában képzei: tehát Istenét és paradicsomát mindig maga teremti, de az ösztönt, mely ezek teremtésére készíti, már nem maga teremti.

Míg szive és lelkiismerete lesz az embernek, addig az ember vallásos érzelem nélkül ép úgy nem képzelhető, mint nem képzelhető a világ-egyetem gravitatio nélkül.

Ha az ember csak értelem volna, talán atheista lehetne, de mert szive és morális érzelme is van: ez az Istent mindig revelálja.

A szegény ember-szivnek bánata és szenvedése, de öröme és lelkesedése perczében is, nem csak gyakori csalódásában, de csalódásai daczára, újra és mindig megújuló reménye érdekében is, az Istenre szüksége van.

A mindenséget a tudósok az Isten nélkül is construalhatják, de a legelső becsületes ember megjelenésével a világon, az Isten szükségessége előállott.

És még az igazság vágya az ember lelkiismeretét, és a tökéletesedés vágya szivét el nem hagyja, addig az Istenre mindig is szüksége lesz. Az ember moralitásához és életében mindig nagy, sőt a legnagyobb segítség, az a nagy reménység, mit Istennek nevezünk: nyomoruságaink közepette, szegénységünkben, ez az eszme a legnagyobb gazdagságunk, gyenge-

---

*) A mélyen t. író a „Magyar Polgár“ idei márt. 31. sz. tárczájában egy érdekes vallásos tartalmu levelet közölt. Jelen cikkben az ott kifejezett nézeteknek részleteseb kifejtését vesszük olvasóink.

ségünkben és a legjobb erőnk és sötétségünkben, ez a legfényesebb világosságunk, értelmünket az igaz keresésére ez ösztönzi, akaratunkat a jóra e melegíti, és elfáradt, elcsüggett szívünket ez üdíti föl.

Comte Agoston és még sokan azt állítják ugyan, hogy az Isten eszméje és a vallás, a tudomány és civilizatio által eliminálódnak. A tapasztalat ellenkezőt tanusít, de az ember természete után is ellenkezőt kell állitanunk. A vallásos érzelem a civilizatio fejlődésével, nem hogy kialudnék, de mindig fejlődik: a megnőtt folyam, forrását, soha nem semmisítheti meg.

Az ember véghetetlen vágyai és a valóság között — különböző név alatt ugyan — de a közvetítő és kibékítő, mindig az az eszmény, mit mi Istennek nevezünk.

Tünékeny lények és dolgok vesznek körül, magunk is töredékenyek, mulandók vagyunk, de szűk terünkön, és rövid időnkön túl és felül, vágyunkkal mindig a véghetetlen és örökkévaló felé aspirálunk.

Ha látjuk és elgondoljuk, hogy a barázdába vetett magból hogyan lesz virág, gyümölcs, hogyan lesz a szikrából láng, a cseppekből folyam;

ha elgondoljuk, hogy egyik dolog a másikból miképen alakul és fejlődik, a halálból élet, és az életből halál, és újból élet hogyan lesz;

ha látjuk és elgondoljuk, hogy az értelmi és erkölcsi ember a fizikai emberből hogyan fejlődik ki és hogy az égi testek, a világ-rendszerek határolt körükben láthatatlan tengelyük körül mikép forognak;

ha elgondoljuk, hogy minden tünemény állandó törvények által kormányoztatik, a nap abban a barázdában forog ma, melyben forgott tegnap, és holnap is abban forog, a delejtű minden körülmények közt a sarkok felé mutat;

és ha elgondoljuk, hogy minden a mi van, egy benső ösztönnek, vagy harmoniának engedelmeskedve, a zür-zavar felett folytonosan győzedelmeskedik —

lehetetlen meg nem érteni, és el nem ismerni, hogy a természet és világ-egyetem universalis értelem szerint él és fejlődik, és mérhetetlenségben zszibongó elemek a véghetetlen, ki-foghatatlan teremtő erő jelenlétéről tanuskodnak.

Eddig elvezet a tudomány, de emnyivel az ember szív meg

nem elégedhetik. Az ember törvényénél fogva, határoeltsága és végessége daczára, a véghetetlen után vágyik; oda vágyik esze által, mert universalis tudományról képzelődik, oda vágyik szive által, mert universalis szeretetről ábrándozik és ezután vágyakozik.

Ezt a vágyat: csak a véghetetlen által lehetséges kielégíteni.

A tudomány csak az észrevehető és positiv dolgok ismeretéig juthat el, ott meg kell állania, mert áthághatatlan határ áll előtte: ez az értelme a vallásos érzelmenek és ezen érzelen után alakult religioknak, mert a tudomány által elért és elérhető positiv revelatio véghatárán a hit kinyitja szárnyait, hogy az ismeretlenbe, a véghetetlenbe repüljön.

Tudomány és hit együtt megférhetnek-e? Igen! Ha a hit nem volt a tudomány ellen, a tudomány nem mondhat ellen a hitnek. A tudománynak csak akkor van hatalma a hit ellen, ha ez azt vallja: „credo quia absurdum.“

Most már ilyen a kereszténység csaknem minden dogmája, a mit az egyházak csináltak, de nem ilyen a moral, melyet a Jézus tanított és gyakorolt.

* * *

A mindenségnek ez a nagy törvénye, mit a hozzáférhetők után a tudomány felfedezett: fejlődés és solidaritas.

Ezen törvény után értjük meg, hogy a mindenség oszthatatlan, és hogy a mindenség oszthatatlanságának elve egyszersmind az egyetemes fejlődésnek és mozgásnak is elve.

A mindenségben a fejlődés és solidaritas törvénye a fő: minden más törvény csak ennek variatioja.

Természet-tudósok, historikusok, szóval, bárminevű tudósok, semmit nem találnak és mutathatnak, mi a fejlődés, solidaritas formája és tanusága ne lenne.

A mindenség egészében és részeiben a fejlődést és solidaritást representálja. A mindenségben milliárd századok — időtlen idők — és örökkön-örökké változó és folyó alakulások egyben és együtt vannak. Tér és idő egy, és ennek az együttvalóságnak a kifejezése.

A világ-egyetem, legkisebb részében is, egyetemes törvények szerint él. A láthatónak az a törvénye, a mi a láthatatlannak, a végesnek az, a mi az örökkévalónak. A mindenségben

soha nem változó törvények szerint változik és fejlődik minden és mindig.

Tehát a fejlődés törvénye, ha törvénye az egésznek, törvénye a solidaritásnál fogva a résznek is. A ki evidentiája miatt ezt, földünk történetében és fejlődésében meg nem tagadhatja, hogyan tagadhatná az emberiség történetében.

Hatalma impulsioja, törvénye hozzánk illő részecskéjét a természet reánk is delegálta, ott van az ember értelmében az igaz, ott van lelkiismeretében az igazság, és ott van szívében a szeretet vágyában.

És mind a három teremtő erő.

Tehát nem csak az anyagnak van folytonos genesisise, de genesisise van az ember értelmének, lelkiismeretének és érzelmének is.

Az erő, melynek működéséről a természetben, és a természet minden világában annyi részint széttört, részint meglévő alak tanuskodik az ember értelmében, lelkiismeretében és szívében ugyanazon törvények szerint működik, mint a mindenségben mindenütt.

Az ember-élet minden nyilvánulását, tehát vallásos hitét és érzelmét is a fejlődés és solidaritás törvénye kormányozza: új hitet, új formákat e hoz létre. És minthogy semmi el nem veszhet, az új formákba mindig a multat alakítjuk át, és a mi volt mindig elemivé válik annak, a mi lesz. Az ember — e creation continuée — magában és maga körül azért változtat mindig, mert: fejlődik, és a változtatáshoz vonzó hajlama azért nem változik soha: mert fejlődhet.

Ez az értelme annak a sok rombadült templomnak és oltárnak, és annak a sokféle isten-roncsnak, mely az emberiség eddig megtett utját elborítja.

A történelem szerint, de az ember törvénye szerint is, a hit és vallás csak alakjában és lényegében módosul és változik, de szüksége az emberiségre nézve mindig megmarad,

mert:

az emberiség a végest soha nem rázhatja le magáról; és a véghetlent soha nem érheti el másképp, mint az Istenben való hit által.

Az Isten? Tudatlanság volna definícióm, tudatlanság volna eliminálmom. Az Isten, az én értelmemre nézve megfoghatatlan és áthathatatlan világosság. Nem

definiálok, de lelkiismeretem és szívemben legyőzhetetlennek érzem. Arra, hogy higgyek benne nincs szükségem semmi csodára, csak szívem revelatiojára kell hallgatnom. Ennek az én igaz Istenemnek religioja: a szabadság. Religiojának credója: az igazság és emberszeretet. Papjai? A Jézus előtt és a Jézus után élt és ezután élő becsületes emberek.

Theologusok, religiok és confessiok hibája, hogy az Istent definiálni akarták. A ki teljesíti kötelességét, a mindig megtalálja az Istent mert érzi, a ki keresi az igazságot a mindent tud az Istenről, a mit az embernek tudni lehet, és a mennyi elég arra, hogy becsületesen, erkölcsösen éljen.

Tehát, a ki nem definiálja az Istent, azért még nem atheista, nem materialista. Atheismus, materialismus, a legfelületesebb abstractiok. Én az emberiség történelméből arról győződtem meg, hogy a derült ész mindig spiritualista, és az emberiség maga is abban az arányban spiritualista, melyben értelme s érzelme fejlődött. És a történelemből egyetlen egy nagy embert sem tudok kimutatni, ki materialista volt volna.

Az igazi vallásos érzelmet, csak a szívnek az értelemmel való egyezése elégitheti ki.

Ezért van ma sok becsületes és valóban vallásos ember, ki épen vallásosságból egyik felekezethez sem tartozik.

Az ilyen vallásos ember azonban, a vallásos érzelem minden őszinte nyilvánulását tisztelettel tekinti, és minden lélek emelkedését az ismeretlen, a minden dolgot betakaró misterium felé — bármely formák közt történjék is az — hódolatnak veszi az ismerhetetlen igazság iránt, melyet maga is keres.

Különben az ember, Istenét mindig maga alkotja és a maga képére alkotja. Az egyik szolgáltatta Istenét saját érdekében saját céljaira. Az igaz vallásos ember Istenét, eszményét — mindig szolgálja. És minél áthatottabb az ember az igazi vallásos érzelemtől, annál kevésbé ragaszkodik a formákhoz, és a külsőségek helyett, hallgatja azt a benső szótatot, a mely a legmegnyugtatóbb, és legfelemelőbb imádság.

* * *

A sokféle religiok, secták és credók követői között, csak kétféle lelkiismeret lehet. Van lelkiismeret, melyet szentkönyv, confessio, vagy az egyház tekintélye kormányoz; és van olyan, mely saját lelkiismeretén kívül semmiféle tekintélyt el nem ismer. Sokrates és a civilisatio mindennemű martyrjai a sza-

bad lelkiismeret hivei, — Anytus, az areopag birái, Torquemada és az inquisitio birái a tekintély hivei voltak. A tekintély által kormányzott lelkiismeretre nézve a legjellemzőbb utasítást a jezsuiták adták, mondván: „perinde ac cadaver.“

A tekintély által kormányzott lelkiismerettel mit tettek az emberek, a történelem legsötétebb lapjai tanusítják.

A lelkiismeret elemei, ész és szív: ész nélkül vak, szív nélkül meddő a lelkiismeret. A minnek nincs gyökere a szívben mindig terméketlen. Az igazságban csak akkor van erő, ha az igazság szeretetétől is lelkesítve vagyunk.

Áldott legyen azok emléke, kik küzdelmük és vértanúságuk által a lelkiismeret szabadságát kivívták, megmentették az emberiséget az elbutulástól és kigyógyították abból a betegségből, mit mint a civilisatióra legártalmasabbat: „hebetudo asinina“-nak nevezhetnénk.

Ez a betegség azok által kik az Istent nem szolgálják, de szolgáltatják, már annyira elfajult volt, hogy nem volt elég az a rossz, mit embertársának lelkiismerete nyilvánulásáért — hiteért — e földön csinálhatott, ráadásul még a poklot is feltalálta.

A Jézus első apostola volt az ember-szeretetnek, feláldozó áldozat az emberiség solidaritásának — testvériségének — fenntartásáért. — Tanította:

szeressük egymást;

legyünk tökéletesek;

az Isten lélek, lélekben és igazságban imádjuk.

Polytheista filosofus mondotta: „homo sum, nihil humani a me alienum puto.“ — De erre a magaslatra csak egy egy és ritkán emelkedhetett fel. A Jézus előtt az Isten atyasága, az emberek testvérisége nem volt principium. — A Jézus azzá tette.

A Jézus tanait, tanácsait, az emberiség fájdmájából, és ember-természet morális mélységéből merítette, és tanai tanácsai felett ott lebeg, mint legfőbb vigasztalás: „boldogok a kik sírnak, mert megvigasztaltatnak.“

És ennek az isteni embernek a nevében és tiszteletére alapult a religio és egyház, mely Sz. Agoston, Jansenius és a reformator Kálvin által azt tanította, hogy az ember bűnben fogantatott, és az örökkárhozattól csak az Isten gratiajából menekedhetik. Gratia, Justitia helyett!

Ember, kinek szive és értelme van, ezt a tant soha el nem fogadhatja: a pokol gondolata megrontaná az eget. Az igaz kereszténység, nem taníthat szeretetet a földön és szív.

telenséget az égben. Az Isten és ördög, a paradicsom és pokol, mely fogalmak körül forognak a betűn élő, és tekintély alatt álló felekezetek — : lerontják az emberiséget.

Hogy: jóságban és romlottságban fokozat van, az ember tudja, büntetésében és jutalmazásában követi is. Ez az Isten törvénye, a mint az egyház atyák hirdetik és exegetalják, a fokozatot nem ismeri: örök üdvesség, örök kárhozat — ez a mérleg.

Ki hiheti ezt el ma? Ha így volna, bármely tökéletlen is az ember, az Isten még tökéletlenebb lenne: becsületes ember előtt az ilyen Isten csak monstrum.

Ebből csak az a tanúság, hogy minél vallásosabb az ember, annál kevésbé ragaszkodhatik a secták confessiojához.

A secták credoja mindig csak egy bizonyos tömegé, a szabad lelkiismeret az egész emberiségre nézve termékeny.

A Jézus soha nem vont határt a hit elébe, az eget minden aspiratióknak nyitva hagyta és azt mondá: „a betű öl, a szellem életet.“

Ezt fogadta el századunkban a mivelte emberiség, ezért keresi a revelatiót folytonosan a tudomány és művészet által, és morálját az emberiség és a dolgok természetéből s törvényéből meritett positiv ismeretekre ezért állapítja.

A civilisatio vívmánya, hogy a confessiok és credok daczára, a homályos dogmákért, a világos emberi tökéletességeket mindig kevesebben mellőzik.

A tekintélyen és confession alapult secták és religiok fatuma a türelmetlenség. Egy Steele nevű anglicán pap ezt így fejezi ki: „a római egyház mindig csalhatatlan, az anglicán egyháznak mindig igaza van.“

A türelem és emberszeretet, csak a lelkiismeret szabadságán alapult vallásosság eredménye. Életünket csak a bennünk fejlődött élő eszme és érzelem kormányozhatja: a formula nem elég.

Ha a vallásos érzelmet formába lehetne zární, a végleges formát már régen feltalálták volna: a végzetlenség után sovárgó vágyra nézve ez azonban lehetetlenség.

Mig szíve és lelkiismerete lesz az embernek, addig vallásos érzelmét, hitét, nem lehet sem formába zární, sem megsemmisítní.

A religiok törvénye soha nem lehet más, mint a teljes szabadság.

1880. ápril 15.

SÁMI LÁSZLÓ.